

7. Нахлік Є. Доля-Лос-Судьба. Шевченко і польські та російські романтики/ НАН України. Львівське відділення ін-ту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Львів, 2003. – 568 с.
8. Керлот Х.Э. Словарь символов. – Б.м.: reif-book, 1994. – 342 с.
9. Іліраіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ"Обереги", 1992. – 424 с.
10. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве. – М.: Крон-Пресс, 1996. – 467 с.
11. Овчинников А. Символика христианского искусства. – М.: Наука, 1999. – 396 с.
12. Яцюк В. "Катерина" відома і невідома/ Живопис – моя професія. Шевченкознавчі етюди. – К., 1989. – С. 8-37.
13. Книга пророка Ісайї, 1:30/ Святе письмо Старого і Нового заповіту. – Рим, 1991.
14. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – К.: Дніпро, 2001. – 444 с.
15. Шевченко Т. Щоденник. Тв. у 5 т. – К.: Дніпро, 1985, т. 5. – С. 17.
16. Лист до А.І. Лизогуба (16 липня 1852 р.)/ Т. Шевченко. Вибрані листи. Тв. у 5 т. – К.: Дніпро, 1985, т. 5. – С. 259.
17. Лист до Бр. Залеського (6 січня 1854 р.)/ Т. Шевченко. Вибрані листи. Тв. у 5 т. – К.: Дніпро, 1985, т. 5. – С. 272.
18. Тарас Шевченко. Живопис, графіка. (Альбом, авт. – упор. Д. Степовик). – К.: Мистецтво, 1986. – 175 с.

УДК 330.101.5+330.837

Аспір. В.О. Поворозник¹ – Київський НУ
ім. Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЇ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Аналізується еволюція трактування категорії "інституції" представниками різних економічних шкіл. Визначаються основні сутнісні характеристики інституцій, а також їх значення для функціонування економічної системи.

*Doctorate V.O. Povoroznyk – Kiev National University of the
name of Tarasa Shevchenko*

Institutions as economic category

Evolution of interpretation of category "institutions" given by representatives of different economic schools is analyzed in the article. Main essential features of institutions and their significance for functioning of economic system are determined in the article.

Категорія "інституція" зайняла помітне місце в лексиконі сучасних економістів та політиків. Проте однозначного трактування і визначення даної категорії в економістів не склалось. Це свідчить про складність та багатогранність даного явища. В економічній літературі можна знайти чимало визначень та тлумачень категорії "інституція", які, подекуди, істотно різняться між собою, і залежать від специфіки проблематики, якою займається вчений. Адже відомо, що зміст того чи іншого поняття значною мірою визначається специфікою авторських наукових задач і відбиває той зріз, ту сферу суспільних відносин, що у кожному конкретному випадку є об'єктом розгляду. Тому необхідно більш детально висвітлити та поглибити розуміння сутності категорії "інституція".

Метою даної роботи є показати основні підходи до трактування інституцій, які були запропоновані представниками різних економічних шкіл та окреслити основні сутнісні характеристики інституцій.

¹ Наук. керівник: проф. В.О. Мандибура, д-р. екон. наук – Київський НУ ім. Т. Шевченка

Серед вчених, що займаються аналізом інституцій необхідно відзначити, Д. Норта, [8, 9, 21], О. Уільямсона [14], Дж. Ходжсона [15], Т. Еггертссона [18], серед пострадянських – А. Шастітка [17], А. Олейніка [10], А. Несторенка [18], С. Кірдіну [4, 5], В. Тамбовцева [13].

Першопочатково поняття "інституції" було використано в праві. До середини XIX ст. інституції вивчалися в основному правознавцями і вважались суто юридичною категорією. На рубежі XIX-XX ст. інституції були включені до предмету соціології, яка щойно виникла і бурхливо розвивалась в західноєвропейських країнах. Основоположники цієї науки, насамперед Г. Спенсер і Е. Дюркгейм, стали розглядати інституції як визначені способи дій і суджень, що існують у суспільстві поза і незалежно від окремо узятото індивідуума [3, с. 20].

У 20-30-і роки XX ст. до вивчення інституцій підключилися економісти. Виник цілий напрям економічної думки, який отримав назву "інституціоналізм", предметом якого є вивчення інституцій та їх взаємозв'язку з економічною системою. Про важливість цього поняття для інституціоналізму свідчить хоча б той факт, що саме слово "інституція" лежить в основі назви цілої економічної школи.

Інституції в тій чи іншій формі розглядались і представниками більш ранніх шкіл, зокрема соціальною школою, історичною школою, деякою мірою К. Марксом, М. Вебером, Й. Шумпетером, однак зазначені дослідники не виокремлювали інституції в окрему економічну категорію або вони не були предметом докладного аналізу.

Інституціональна школа в економічних дослідженнях бере свій початок в американській інтелектуальній традиції, починаючи з Т. Веблена. До неї також відносять Дж. Коммонса, Дж. М. Кларка, У. Мітчела, У. Гамільтона. У рамках інституціональної економіки інституції розглядались як зразки і норми поведінки, а також як моделі мислення, що впливають на вибір стратегій економічної поведінки та мотивацію раціонального економічного вибору.

В економічній теорії поняття інституції вперше було включено в аналіз Торстейном Вебленом. Інституції – це, по суті, поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю і окремих виконуваних ними функцій; і система життя суспільства, яка складається з сукупності діючих в певний час або в будь-який момент розвитку будь-якого товариства, може з психологічної сторони бути охарактеризована в загальних рисах як переважаюча духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя в суспільстві. Інституції – результат процесів, що відбувались в минулому, вони пристосовані до обставин в минулому і, відповідно, не знаходяться у повній відповідності з вимогами сучасності [1, с. 201-202]. Також під інституціями Веблен розумів:

- звичні способи реагування на стимули;
- структуру виробничого або економічного механізму;
- прийняту в цей час систему суспільного життя.

За визначенням У. Гамільтона, інституції – це словесний символ, введений для кращого опису групи суспільних звичаїв, спосіб мислення, який

став звичкою для групи людей, або звичаєм для народу; інституції устанавлюють межі та форми людської діяльності [19, с. 312].

Дж. Коммонз стверджує, що невизначеність значення категорії "інституція" спричиняє проблему невизначеності області дослідження інституційної економіки в цілому. Коммонз зазначає, що іноді під інституцією розуміється система законів чи природних прав, в рамках яких індивіди діють як в'язні. Дане розуміння інституцій перекликається з визначенням інституцій як правил гри, дане Д. Нормом, яке буде наведене нижче. В інших випадках під інституцією мається на увазі сама поведінка цих самих "в'язнів". В окремих випадках під "інституційним" розуміється будь-яка економічна поведінка суб'єктів. Узагальнюючи зазначене вище, Коммонз визначає "інституцію" як колективну дію по контролю, лібералізації та розширенню індивідуальної дії. При цьому поняття колективної дії широко варіюється від неорганізованого звичаю чи традиції до множини організованих поточних відносин, таких як сім'я, корпорація, торгова асоціація, профспілки, система резервів, держава [20, с. 648].

В іншого класика інституціоналізму – Уеслі Мітчелла можна знайти таке визначення: інституції – пануючі і вкрай стандартизовані суспільні звички. Новою потужною хвилею в дослідженні економічних інституцій стала поява неоінституціоналізму, засновником якого є Р. Коуз. На відміну від "старих" інституціоналістів, неоінституціоналісти 1970-90-х років – О. Уільямсон, Р. Коуз, Д. Норт і ін. – надають поняттю інституції більш широкий зміст, розглядаючи її як найважливіші фактори економічної взаємодії. Необхідно зауважити, що неоінституціоналісти розглядають інституції, виходячи з позицій методологічного індивідуалізму, в той час як представники раннього інституціоналізму керувались принципом методологічного холізму. Зазначена відмінність у методологічних підходах до трактування інституцій спричиняє різне тлумачення зазначеної категорії.

У цей час в рамках сучасного інституціоналізму найбільш поширеним і цитованим є трактування інституцій Дагласом Нормом, одного з найвидатніших представників неоінституціоналізму: інституції – це правила гри в суспільстві, встановлені людьми обмеження, що структурують їхню повторювану взаємодію. Вони задають рамки функціонування економіки та суспільства протягом певного проміжку часу [21]. Як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного [8, с. 12]. За Д. Нормом, інституції включають в себе як формальні правила або обмеження (конституції, закони, підзаконні акти, тощо) і неформальні обмеження (загальновизнані норми поведінки, досягнуті угоди, внутрішні обмеження діяльності, традиції, звичаї, кодекси честі, тощо), так і певні характеристики примусу до виконання тих та інших. Міра відповідності цілей, поставлених перед інституційними обмеженнями, рішенням, які приймають індивідууми в межах такого інституційного оточення, залежить від ефективності примусу. Примус здійснюється, по-перше, через внутрішні обмеження діяльності, по-друге, через страх перед покаранням за порушення відповідних норм і, по-третє, через суспільні санкції або державне насильство [9,

с. 6]. Інколи про механізми контролю або примусу у визначенні інституції не згадуються. У цьому випадку мається на увазі, що такі механізми є присутніми в тій чи іншій формі.

Аналогічний підхід характерний і для сучасних західних соціологів, що трактують інституцію як "стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, установок, що регулюють різні сфери людської діяльності" [12, с. 117]. При цьому соціологи, на відміну від економістів, підкреслюють значення інституції для організації системи ролей і статусів, що утворюють соціальну систему.

С. Кірдіна виділяє дві тенденції, що простежується на сучасному етапі при аналізі інституцій представниками різних суспільних наук, зокрема економістами:

- сьогодні можна сказати, що вивчення інституцій знаходиться у фокусі уваги багатьох суспільних дисциплін у різних країнах світу. Окрім економіки та соціології, Інституціональні дослідження розвиваються також в антропології, економічній історії, культурології, екології, а також політичній філософії, соціальній психології і т.д.;
- відбувається збагачення і поглиблення поняття "інституція", що обумовлено тим, що інституціональними дослідженнями займаються фахівці різного профілю. У вивченні інституцій усе більш очевидним стає рух усередину, від тих феноменів, що лежать на поверхні, до пошуку сутностей, до розгляду інституцій як характеристик внутрішнього устрою, що визначають закономірності розвитку суспільства та забезпечують його цілісність. Така тенденція у вивченні інституцій відбиває загальні закономірності соціальних наук, які все більше прагнуть розкрити суть суспільних явищ [4].

Якщо раніше інституції, залежно від підходу, трактувались як юридичні встановлення, як форми соціальної поведінки, соціальні ролі чи типи організацій, то тепер вони починають розглядатися як явища більш загальні і більш високого порядку, а саме, як регулятори суспільних явищ. Серед соціологів одним з перших на це звернув увагу Т. Парсонс, що затверджувала, що інституції – це вирішальний фактор інтеграції і стабілізації суспільства. Серед економістів про це заявив Д. Норт, коли протиставив інституції як системи деперсоніфікованих відносин і правил гри організаціям, що за цими правилами діють.

Відзначені вище закономірності у вивченні інституцій справедливі і для пострадянської науки. Проте майже у всіх суспільних науках, окрім права, інституційний підхід довгий час був не тільки непопулярний, але служив предметом осуду. До 90-х років минулого століття інституціоналісти вважались ідейними ворогами робітничого класу та гостро критикувались як представники вульгарної буржуазної політекономії. Вчення інституціоналістів суперечило марксистській ідеології оскільки на перший план висувало інституції та "підміняло аналіз економічних законів капіталізму описом різних суспільних явищ – інституцій" [15, с. 710]. Дещо інша ситуація склалась в радянській соціології, в рамках якої з 1960-х років інституції почали розглядатись як один з основних предметів дослідження. І тільки з розвалом Радянського Союзу інституції стають предметом наукових досліджень для постра-

дянських економістів (в основному російських), які активно починають освоювати теоретичні концепції неоінституціоналістів західних країн. Поняття інституту запозичається ними прямо з нової інституціональної економічної теорії і виступає одним з методологічних засобів вивчення ринкових перетворень у сучасній Росії.

Як і в економіці, так і в соціології та праві під інституціями розуміються певні норми, правила, або їх сукупність, які регулюють ті чи інші суспільні відносини. Тобто поняття інституції охоплює саму норму, або правило, або закон, а також відносини, на які поширюються ці правила та закони. Також до інституції належить система стимулів, позитивних та негативних, або механізм примусу, що спонукають індивідів до певної дії. Суспільство намагається впорядкувати всі відносини, що відбувається в його межах, охопити всі відносини правилами, нормами та законами, які б регулювали ці відносини і оберігали суспільну систему від невизначеності, забезпечували її стійкість та впорядкували людські трансакції, зокрема господарські.

Економічні дії індивіда протікають не в ізольованому просторі, а в певному соціумі. І тому має велике значення, як суспільство буде реагувати на них. Таким чином, операції, прийнятні в одному місці, необов'язково виявляться доцільними навіть при схожих умовах в другому. Прикладом тому можуть служити обмеження, що накладаються на економічну поведінку людини різними релігіями. Щоб уникнути складності узгодження безлічі зовнішніх чинників, що впливають на успіх і на саму можливість прийняття того або іншого рішення, в рамках економічного і соціального порядків виробляються схеми або алгоритми поведінки, що за даних умов є найбільш ефективним. Ці схеми і алгоритми або матриці поведінки індивідів є ні що інше, як інститути. Інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволяється здійснювати певні види діяльності. Тому вони правлять за основу, на якій відбувається людська взаємодія.

Зупинимось більш детально на поділі інституцій на формальні та неформальні оскільки, це дасть нам можливість краще зрозуміти суть інституцій.

Неформальні інституції виникають з інформації, що передається за допомогою соціальних механізмів, і в більшості випадків, є тією частиною спадщини, яка називається культурою. Культурний фільтр забезпечує неперервність історії оскільки неофіційний розв'язок проблем обміну, переноситься з минулого в майбутнє, стає важливим джерелом неперервності під час тривалих суспільних змін. Неформальні правила мали вирішальне значення в той період людської історії, коли відносини між людьми не регулювалися формальними (писаними) законами, саме вони забезпечували здійснення обміну. Неформальні інституції (обмеження) пронизують і всю сучасну економіку, оскільки знаходяться на підсвідомому, психологічному рівні економічних суб'єктів і саме ними керується ці суб'єкти в щоденному житті. Неформальні правила виступають умовними або безумовними зразками мислення або поведінки, що можуть засвоюватися агентами як свідомо, так і несвідомо (підсвідомо). Звичайно правила мають таку форму: в обставинах *X* необхідно виконати дію *Y*. Виконання правил може бути свідомим і навмисним, багато-

разове слідування правилам може перерости в звичку. Власне кажучи, легше порушити правило, ніж змінити звичку: звички виявляються спонтанно, вони укорінені на підсвідомому рівні нервової системи. Проте звички мають ту ж загальну форму, що і правила: в обставинах *X* виконується дія *У*. Тому ми не будемо чітко розмежовувати звички і правила [16, с. 13].

Про важливість неформальних інституцій свідчить хоча б той факт, що практично ідентичні закони в різних країнах дають зовсім різні результати. Виникаючи як засіб координації форм людської взаємодії, що стійко повторюються, неформальні обмеження є:

- продовженням, розвитком і модифікацією формальних правил;
- соціально санкціонованими нормами поведінки;
- внутрішніми, обов'язковими для виконання стандартами поведінки [8, с. 55-56].

Фактично роль неформальних інститутів виконує господарська етика або моральні практики, дослідженням яких присвячене значну кількість наукових досліджень. Господарська етика підвищує рівень суспільної, а, отже, і економічної координації ринку. Якщо існуючі в суспільстві етичні норми дають змогу економічним суб'єктам засновуватися в своїх діях більше на довірі, ніж на можливості здійснення певних формальним правом санкцій, то в такому суспільстві операції будуть носити більш регулярний і складний характер.

Формальні обмеження, правила і інституції виникають, як правило, на базі вже існуючих неформальних правил і механізмів, що забезпечують їх виконання. Іншими словами неформальні інституції за певних умов можуть стати формальними. Кожна формальна інституція підтримується одною або декількома неформальними інституціями. У структурі формальних інститутів виділяються:

- політичні інституції;
- економічні інституції;
- системи контракції (способи і порядок висновку контрактів, регульовані правовими нормами і законами).

Сучасна економічна наука приділяє багато уваги вивченню не тільки економічних інституцій, оскільки політичні інституції визначають владну ієрархічну структуру суспільства, способи прийняття рішень і контролю. Еволюція і функціонування формальних політичних інституцій є предметом аналізу в рамках теорії суспільного вибору.

Формальні економічні інституції в науковій літературі розглядаються частіше всього в одному контексті з правами власності, оскільки вони "встановлюють права власності, тобто пучок прав по використанню і отриманню прибутку від власності, і відчуження інших осіб від використання майна або ресурсів" [8, с. 73].

Інституції контракції визначають умови угоди між покупцем і поставальником, які залежать від трьох чинників: ціни, специфічності активів і гарантій [14, с. 71-74]. Інституції контракції, нарівні з правами власності, є базовими інституціями інституційної структури будь-якого економічного порядку (економічної системи). Для ефективного функціонування ринкової економіки свобода укладання контрактів має вирішальне значення. Відхід від принципу свободи вибору агента для укладання контракту до принципу "хо-

чеш – бери, не хочеш – тобі ж гірше", є причиною ускладнення процедури контракції, що знижує ефективність обміну. Для здійснення функцій формальних інститутів необхідні спеціально створені організації, які б відслідковували виконання формальних обмежень та в разі потреби застосовували санкції проти порушників.

Також в економічній літературі виділяють два типи інституцій:

- зовнішні, які встановлюють в господарській системі основні правила, що визначають в кінцевому результаті її характер;
- внутрішні – які роблять можливими операції між суб'єктами, знижують міру невизначеності і ризику і зменшують трансакційні витрати.

Інституції як такі за своєю природою не однорідні. Існують інституції системотвірні, що визначають тип економічного порядку і інститути, що складають ту або іншу систему. Отже, можна говорити про інституції першого (системотвірні) і другого (що складають систему) порядків [2].

Існуючі в суспільстві інституції утворюють певне інституційне середовище або інституційну структуру, яка є "м'якою" основою економіки. Інституційне середовище – це правила гри, що визначають контекст, в якому здійснюється економічна діяльність. Базові політичні, соціальні і правові норми утворюють основу обміну та розподілу [14, с. 688]. Необхідно зауважити, що інституційне середовище не є простим набором відповідних інституцій, останні утворюють складне і унікальне плетиво, тому ми можемо вважати інституційне середовище особливого роду інституцією (матрицею розвитку) вищого порядку. Вона визначає основний напрям розвитку системи, напрям і швидкість інституційних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і відбір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів [2, с. 32].

Значення інституцій та їх вплив на економіку можна звести до такого:

- інституційна основа визначає рамки функціонування та напрям зміни, еволюції суспільства загалом та економіки зокрема, забезпечує стабільність як функціонування, так і розвитку;
- інституції повинні уможливлувати обмін та мінімізувати витрати, пов'язані з ним;
- інституції визначають рівень трансакційних і трансформаційних (виробничих) витрат в економіці.

Розглянемо значення та роль інституцій докладніше.

Головна роль інституцій у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної (але не обов'язково ефективною) структури людської взаємодії. Вони служать дороговказом для людської взаємодії, інституції визначають та обмежують сукупність варіантів вибору для індивідів [8, с. 12]. Іншими словами, інституції забезпечують стабільність економіки та стабільність її зміни. Однак стабільність інституцій у жодному разі не суперечить тому факту, що вони змінюються. Усі інституції – від звичаїв, кодексів і норм поведінки до статутного і загального права та контрактів між індивідами – поступово змінюються, а тому безперервно змінюють доступні нам варіанти вибору. Наростання таких змін може бути настільки повільне й незначне, що помітити їх може хіба що історик, хоч ми живемо у

світі, де швидкість інституційної зміни очевидна. Більш докладно інституційна зміна буде розглянута пізніше. Також необхідно зазначити, що за Нормом інституційне середовище, створене людьми, водночас формує їхню систему переконань, впливає на ідеологію, обумовлює ту чи іншу поведінку економічних агентів, воно створює стимули для них. Це свідчить про поєднання Нормом принципів методологічного індивідуалізму та інституційного холізму, хоча в цілому він виходить з принципу методологічного індивідуалізму, вважаючи індивіда первинною ланкою аналізу.

Особливості інституційної основи та її зміни, а також врахування їх при проведенні економічної політики, призвели до економічного процвітання розвинутих країн світу та суттєвого відставання в своєму розвитку країн "третього світу". А неврахування специфіки інституційного середовища призводить до невдач при реформуванні постсоціалістичних країн та країн "третього світу". Можна повністю відтворити законодавство розвинутих країн Заходу, але це не дасть бажаного ефекту. Причиною буде відмінність неформальних інституцій, які "живлять" офіційні правила. Зокрема цілком позитивні, в принципі дієві заходи для виходу з кризи, запропоновані Україні Вашингтонським Консенсусом, не дали бажаного результату, оскільки були розраховані на країни, що вже є ринковими (хоч і перебувають в стані кризи), вони були розраховані на інше – ринкове інституційне середовище. Відсутність відповідних інституцій і стала тим ключовим забраклим елементом у заходах, рекомендованих Заходом.

Можна навести чимало прикладів з історії, коли розвиток країн, що знаходились в приблизно однаковому становищі стосовно технологій, ресурсів, тощо, пішов у різних напрямках. Зокрема, ілюстрацією цього може бути Іспанія та Англія, що здійснювали в XVI-XVII ст. перехід від феодалізму до капіталізму. Вихідні умови були однакові, але в результаті Іспанія перестала бути конкурентом Англії, повністю втративши свою економічну і політичну суть. Англії вдалось сформувати демократичну систему та забезпечити єдині правила гри, а Іспанія залишилась централізованою державою і створила інституційне середовище, спрямоване не на ефективний економічний розвиток, а на швидке збагачення володарів [10, с. 7].

Важлива роль інституцій пов'язана з забезпеченням стабільності нашої діяльності. Стабільність забезпечується складною сукупністю обмежень, що охоплюють офіційні правила, згруповані в ієрархічному порядку так, що зміна кожного рівня у ньому обходиться дорожче, ніж зміна попереднього. Сюди входять також неофіційні обмеження, що мають міцну здатність виживати, бо є частиною повсякденної поведінки, та часто знаходяться на підсвідомому рівні. Вони дають змогу людям щодня здійснювати обміни, не змушуючи себе кожного разу задумуватися над їхніми умовами. Загальноприйнятий порядок, звичаї, традиції та домовленості – ось слова, які ми використовуємо для позначення тривкості неофіційних обмежень; саме складна взаємодія офіційних та неофіційних обмежень, разом із засобами їхнього дотримання, визначає наше щоденне буття і спрямовує нас до повсякденних видів діяльності, на яких тримається наше існування [8, с. 102]. Сукупність пра-

вил і норм змінюється, але через складне плетиво, в першу чергу, неформальних норм та офіційних обмежень, ця зміна є поступовою.

Проте важливо підкреслити, що цей перелік рис стабільності ні в якому разі не гарантує ефективності запроваджених інституцій, хоча сама стабільність може бути необхідною умовою для складної людської взаємодії, але, очевидно, недостатньою для ефективності.

Зупинимось більше на ролі інституцій при організації обміну, оскільки це, на думку Д. Норта, значною мірою може пояснити відставання країн "третього світу" та розвиток країн Заходу. Як ми вже з'ясували, інституції створюють структуру для обміну. Наскільки успішно інституції розв'язують проблеми координації і виробництва, залежить від мотивації гравців (їхньої функції корисності), складності середовища, здатності гравців розшифрувати і впорядкувати його (вимірювання атрибутів і виконання угод). У свою чергу, еволюційний розвиток інституцій, що створюють сприятливе середовище для узгодження розв'язків у процесі складного обміну, стає підвалиною економічного зростання [8, с. 7].

Інституції, потрібні для здійснення економічного обміну, різняться своєю складністю – починаючи від тих, які розв'язують прості питання обміну, і закінчуючи тими, що мають просторову й часову протяжність та охоплюють велику кількість індивідів. Ступінь складності економічного обміну є функцією рівня контрактів, необхідних для обміну в економіках з різним ступенем спеціалізації. Відсутність спеціалізації – це форма страхування, коли трансакційні витрати і невизначеність великі. Що більша спеціалізація, кількість і змінність цінних товарних атрибутів, то вагомішими треба визнати надійні інституції, які дають змогу індивідам вступати в складні договірні відносини з мінімальною невизначеністю того, чи контракт виконуватиметься. Обмін у сучасних економіках, що охоплює велику кількість змінних товарних атрибутів упродовж тривалого часу, вимагає інституційної надійності, яка тільки поступово виникла в західних країнах. Немає нічого автоматичного в еволюції співпраці людей від простих форм контрактів та обміну до складних, властивих розвинутим економікам сучасності.

Нездатність суспільства розвинути недороге виконання контрактів або угод – це пряма причина історичного застою та відставання країн "третього світу", України зокрема [6, с. 39]. Інституційній основі "третього світу" бракує офіційної структури та засобів, потрібних для виконання угод, на яких базуються ефективні ринки. Проте в країнах "третього світу" існують неофіційні сектори (фактично це тіньова економіка), в яких намагаються створити структуру для обміну. В Україні засобом захисту від опортуністичної поведінки, зменшення трансакційних витрат і забезпечення виконання контрактів часто є особисте знайомство сторін та налагодження неформальних зв'язків. В такій ситуації сторони багато знають одна про одну і беруть участь у неодноразових трансакціях, як це буває у первісних суспільствах та малих спільнотах. В умовах персоніфікованого обміну в малих спільнотах просто вигідно виконувати умови контракту і опортуністична є неможливою, бо не приносить вигоди, обмін визначають норми поведінки, а офіційні контракти просто не існують.

Для розвинутих країн світу, для яких є характерним безособовий обмін, що характеризується спеціалізованою взаємозалежністю, коли добробут індивіда залежить від складної структури, якій властива спеціалізація та кооперація, особливого значення набувають формальні правила та санкції за їх порушення, оскільки витрати на вимірювання високі, трансакції не повторюються, прибутки від обману перевищують прибутки від узгодженої поведінки. Гравці самі можуть придумати інституційну основу для кращого вимірювання атрибутів об'єкту та виконання контракту, тобто уможливлення контракту.

Досить складний обмін можна здійснити, забезпечуючи виконання контракту за допомогою третьої сторони – добровільних інституцій, що зменшують інформаційні витрати. Крім того, є можливим та доцільним виховання ідеологічної установки економічного агента бути чесним та порядним. Однак чисто добровільне забезпечення виконання контракту третьою стороною в сучасному світі є неможливим. Тоді у ролі третьої сторони виступає держава, що використовує примусові засоби. У цьому випадку забезпечення третьою стороною виконання контракту означає розвиток держави як сили примусу, спроможної ефективно стежити за дотриманням прав власності. Однак виникає одна суттєва проблема, яка потребує окремого дослідження: якщо держава володіє силою примусу, то люди, що нею керують, використовуватимуть цю силу в своїх інтересах за рахунок решти суспільства.

Як було вже зазначено, інституції впливають на рівень трансакційних та трансформаційних витрат в економіці. Взаємозв'язок між інституціями та трансакційними витратами зворотній – трансакційні витрати спричиняють існування інституцій, які в свою чергу повинні мінімізувати їх. В умовах персоніфікованого обміну неформальні інституції дійсно мінімізують трансакційні витрати (це тільки що було показано), але в таких умовах маємо низьку спеціалізацію, дрібносерійне виробництво – фактори, що спричиняють високі трансформаційні витрати, які істотно гальмують економічний розвиток. Поглиблення спеціалізації та кооперації призвели до удосконалення обміну та його деперсоніфікації, що знизило трансформаційні витрати, але підвищило трансакційні. Інституційна зміна може призвести до зниження трансформаційних витрат, яке з лишком перекриє зростання трансакційних витрат, що й спостерігається в розвинутих країнах, а може призвести й до протилежних результатів. Взагалі ж, інституційне середовище складається з різних інституцій, одні з яких мінімізують трансакційні витрати, інші ж збільшують їх. Вплив на трансформаційні витрати інституційні обмеження здійснюють разом з технологічними обмеженнями. Можна сказати, що трансформація виробничих факторів є функцією не тільки застосовуваної технології, а й інституцій [8, с. 83]. В цілому механізм впливу інституційного середовища на трансформаційні витрати є опосередкованим та потребує подальшого вивчення.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити такі висновки:

1. Категорія "інституція" по суті є привнесеною в вітчизняну зокрема, та пострадянську загалом економічну науку. При аналізі категорії "інституція" вітчизняні та російські вчені опираються на праці європейських та американських дослідників, як правило, представників неоінституціоналізму,

які, в свою чергу, володіють своїм, оригінальним категоріально-методологічним апаратом, що розвивався і формувався протягом досить значного періоду (навіть незважаючи на "молодість" неоінституціоналізму"), а також були виражені на власних наукових традиціях.

Привнесений у пострадянський ґрунт неоінституціоналізм, де відповідних традицій не було, адаптується та вкорінюється конкретними вченими, що були виховані на конкретних наукових традиціях, та ставлять перед собою певні задачі, що й визначають специфіку їхніх наукових напрацювань. В цілому зазначена особливість призводить до деякої вторинності трактування інституцій вітчизняними та російськими науковцями по відношенню до американських та європейських. Проте, є підстави вважати, що дана тенденція буде послаблюватись, і з часом вітчизняна економічна наука збагатиться власними оригінальними напрацюваннями в сфері інституційних досліджень.

2. Категорія інституції впродовж часу зазнала певної еволюції. Якщо раніше, починаючи з представників американського інституціоналізму, під інституціями розумілись як установи, організації, так і зразки і норми поведінки, а також моделі мислення, що впливають на вибір стратегій економічної поведінки та мотивацію раціонального економічного вибору, то неоінституціоналісти в особі Д. Норта чітко розмежували інституції від організацій. Інституції трактуються як правила гри, за якими діють організації. Крім того, представники раннього інституціоналізму вважали, що інституції є заданими ззовні, економічні агенти підпорядковуються їм та є вторинним стосовно до інституцій. Неоінституціоналісти трактують інституції навпаки: економічні агенти спроможні здійснювати конструктивний вплив на існуючі інституції та змінювати існуючу інституційну структуру. Причиною різного тлумачення інституцій є відмінності у методологічних підходах: неоінституціоналісти розглядають інституції, виходячи з позицій методологічного індивідуалізму, в той час як представники раннього інституціоналізму керувались принципом методологічного холізму.

3. Головна роль інституцій у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної структури людської взаємодії. Крім того, інституційна основа визначає рамки функціонування та напрям зміни, еволюції суспільства загалом та економіки зокрема, забезпечує стабільність як функціонування, так і розвитку. Важлива роль економічних інституцій полягає в уможливленні обміну та мінімізації витрат, пов'язаних з ним. Нездатність суспільства виробити такі економічні інституції, які б забезпечували здійснення складного ринкового обміну та недороге виконання контрактів є причиною відставання ряду країн в економічному розвитку.

Література

1. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Наука, 1984. – 168 с.
2. Вольчик В.В. Курс лекций по институциональной экономике. – Ростов-н/Д.: Изд-во Рост. Ун-та, 2000. – 364 с.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
4. Институциональные матрицы и развитие России. (Изд. 2-е, перераб. и дополн.). – Новосибирск: ИЭиОПП СО РАН, 2001. – 307 с.
5. Кирдина С.Г. Постсоветский институционализм в России: попытка обзора// Экономический вестник Ростовского гос. ун-та. – Ростов: Изд-во РГУ. – 2004. том 2, № 2. – С. 40-54.

6. Левин М.И., Цирик М.Л. Коррупция как объект математического моделирования// Экономика и математические методы. – М.: Наука. – 1998, т. 34, вып. 3. – С. 37-49.
7. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории// Вопросы экономики. – М.: ИНФРА. – 1997, № 3. – С. 42-67.
8. Норт Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
9. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа// Вопросы экономики. – М.: Наука. – 1997, № 3. – С. 3-17.
10. Овсиенко Ю.В. Институциональные сдвиги в России, их социальные и экономические последствия// Экономика и математические методы. – 2000, т. 34, № 4. – С. 3-14.
11. Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: ИНФРА. – М, 2002. – 416 с.
12. Современная западная социология. Словарь. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1990. – 432 с.
13. Тамбовцев В. Теоретические основы институционального проектирования// Вопросы экономики. – М.: ИНФРА. – 1997, № 3. – С. 82-95.
14. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, "отношенческая" контракция. – СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996.
15. Український радянський енциклопедичний словник. В 3-х т. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред УРЕ. – 1986, т.1. – 751 с.
16. Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение// Вопросы экономики. – М.: ИНФРА. – 2000, № 1. – С. 4- 16.
17. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3 изд., перераб. и доп. – М.: ТЕИС, 2002, – 591 с.
18. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты/ Пер. с англ. – М.: Дело, 2001. – 408 с.
19. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 514 с.
20. North Douglass. Institutions, organizations and market competition, <http://ie.boom.ru>.
21. John R. Commons "Institutional Economics" American Economic Review, vol. 21 (1931), pp.648-657.

УДК 7.021:7.041 Доц. В.Ф. Прусак; ст. викл. С.Й. Навротний – УкрДЛТУ

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМОУТВОРЕННЯ В НАВЧАЛЬНОМУ РИСУНКУ (НА ПРИКЛАДІ ЗОБРАЖЕННЯ СТОПИ ЛЮДИНИ)

Професійне становлення дизайнера значною мірою залежить від його образотворчої грамоти. Розкриваються закономірності та принципи методики формоутворення, характерні особливості зображення однієї з найскладніших частин тіла людини – стопи.

Ключові слова: методика рисунку, закономірності формоутворення, принципи зображення.

Doc. V.F. Prusak; senior teacher S.Yo. Navrotny – USUFWT

Inappropriateness' and principles of formbuilding of educational drawing (after the example of depicting a human foot).

Professional formation of a designer depends upon his (or her) rudiments of fine arts knowledge. The article deals with appropriateness and principles of methods of formbuilding, typical features of depicting of one of the most complicated part of a human body – foot.

Keywords: methods of drawing, anappropriateness of formbuilding, principles of depicting.

Відому аксіому, що рисунок – це основа образотворчого мистецтва й метод пізнання реальної дійсності, доводитися не доводиться. Тому заняття з